

שבעת השערים

ברוך עוזיאל

סיניור לאזאר הסיר את משקפיו ויניחם בשוכה על ספר החשבונות הכביר הפתוח לפניו ובעת ובעונה אחת התרומם גם י'וזיפו מעל הדפים שאותיותיהם ביהודית-ספרדית וספרותיהם ערוכות לתפארה כשורות חיילים אלה העוברים בסך. הזקן הרים ראשו לעבר בנו הניצב עליו בידאת כבוד, הטה ראשו מעט אחורנית, ושביעת-רצון מתאפקת נסוכה על פניו החיורים והאומרים השיבות. הוא לא פתח מיד בענין שהעסיקם זה עתה, ורק התלונן בחצי-פה על הצינה שנשבה ב"גרוטה", והוא סקר אותה כמבין בפעם הראשונה מה קר המקום.

לא בכדי קראו הבריות לכל מחסן מן המחסנים-המשרדים האלה, העתיקים ורחבי הידים, בשם "גרוטה", כי על כן דמו למערות גדולות בקירותיהם העבים ובאפלוליתם. אך כך טיבם ב"אשטירה" — המרכז הגדול שבסלזניקי העיר למסחר התבואות, העורות, האופיום ותולעי-המשי. מכאן ינהלו סוחרים יהודים אומרי-כבוד את משאמיזמתנם עם רחבי מקדוניה, ועד גדות הדאנובה הרחוקים יגיע. לכאן זורמות כל אותן הסחורות הכבדות, ומכאן לנמל הקרוב, ומשם הן מוסעות בידי ספנים וסוורים יהודים צוחנים ורבי-כוח לבטנן של אניות המפליגות למרחקים. בכל ימות השבוע הומה האישטירה ממקדו-ממכר, סרוורים מבקרים את הסוחרים בגרוטאס והם הדורים ואומרי כבוד כבעלי-דברם עצמם. עסקים גדולים נחתכים בדיבור-פה בלבד, ובערב שבת, הוא יום התשלומים, מיתרגם כל זה לצלצול וקשקוש בלתי פוסק של מטבעות זהב צהובות וטובות, לירות תורכיות ונפוליאונים, העוברים מיד ליד, ונשקלים בפלס, ונכלאים לקראת יום המנוחה בארונות הברזל הכבדים.

העלה הד אותו צלצול באזני סיניור לאזאר? כי הנה העיף מבטו לעבר ארון הברזל ואחר פנה לי'וזיפו שטיפל בגחלי האש לרגלי אביו ויאמר:

— אכן, מי פלל לפני שנתים ימים כי נגיע השנה לרוחים אלה ב"קוקוייו". אז כשנדלדלו רבים, חשבו כי הנה הגיע קץ העולם...

— שכחתי להגיד לך, סיניור פאדרי (אדוני אבי) — שיסע י'וזיפו את דברי הזקן, כאילו הזכירוהו אלה את הדבר, — שכחתי לספר כי חן מנואיל היה פה בשמו של יעקב שלם המחלה את פניך לסור למחר בערב בשעה השתים עשרה "אה לה טורקה" לביתו, בענין חשוב מאד. יהיו שם כל "המירקאדירים", רבי האישטירה.

— לבית שלם, התפלא הזקן, בודאי אחד מתעלולי חן מנואיל כאן, כזה שעולל לסיניור יוסי בקיץ שעבר.

— הוא נראה לי כנושא בחובו סוד גדול.

— כדרכו תמיד לעטות את מעשי הצחוק במעטה רצינות.

סיניור לאזאר רהר רגע ואחר הוסיף כממשיך את שיחתו הראשונה:

— הנה המעשה ביעקב סלים, כמה "ברזל לעסתי" כדי להשפיע או על נושיו שיקבלו רק ארבעים אחוז, אך שמח אני כי הצלחתי והצלתי את נפשו ממעשה יאוש, עתה נשא האיש את ראשו ולא יפלא בעיני אם סוד הזמנתו קשור באותו ענין.

— ומה אתה סבור, אדוני אבי, מה הדבר? שאל י'וזיפו בסגרו את פנקס החשבונות.

— סבור אני, בני, כי יושרם של סוחרים עירנו הוא מן המפורסמות... טוב תעשה —

הוסיף האב אחרי שהייה קלה — אם תמהר לאַסטריאַה, זקוקה היא לחברתך ונחמתך, ולסניורה אמך תגיד כי סרתי אל החכם. הן גנוסיא הערב — ליל הולדת השולטן, ועלינו לדון בביקור מחר בארמון הפחה... עניני הקהלה גורמים לנו טירדה. התכמים אינם דוברים תורכית אך מתעקשים הם לאחוז בכל עניני העדה. יגעים הענינים, הנה דבר "הגבלה". בפני הרבנים עומדים הקצבים כשיות ממש, אך משיצאו מעם פניהם ישובו להתמרד, מבקשים להוריד את

הגבילה ולאחר זאת אין הם משלמים אותה לקהלה, והחוב מצטבר. „לאיזה עולם באנו“, בימי ח'רבי אשר לא היו כדברים האלה, הוא נתן בהם עינו והרעים בקולו: „מחורמים... והם רעדו בכל גופם, וגדול בריוניהם ענה ביראה: „סי סיניור חכם...“

יזויפו עזר לאביו ללבוש את המעיל תוך כדי דיבורו, וילבש את מעילו גם הוא. אחר לקח את מפתחות המחסן הגדולים ויצאו אל הרחוב.

רוח וארדאר חרישית ומקפיאה קידמתם. יזויפו הרים את צוארון אביו. אכן, אחרו שבת שקועים בחשבונות השנה. האישיטירה היתה שוממה מאדם ורק שומרי הלילה התהלכו באלותיהם הכבדות, כודקים את המנעולים. האב ובנו עברו בסימטאות מפותלות, מדשדשים ברפש, איש איש מהם שקוע במחשבותיו, ובהגיעם לרחוב הראשי הסואן עמדו להפרד.

— התורה אמרה „על כן יעזב איש את אביו ואת אמו“, אמר הזקן כעונה למחשבת בנו. אתה את לבך שאל בדבר אסטריאה, ואל תשעה לאיש... יזויפו הרכין ראשו ולא ענה דבר וימהר להפרד מאביו.

ב.

בהגיע סיניור לאזאר לבית הרב, מצא את אמין, הקווס האלבני, עומד על סולם כשהוא מסיים הדלקת נרות החלב בפנסים הקטנים הרבים סביב השער, ששתי מזוזותיו היו מעוטפות שני דגלים אדומים ארוכים נושאי חצי הסהר הלבן. הקווס היה מתלוצץ עם הבורת ילדים שתנו סביב הסולם והביטו בעינים משולהבות בהדר האורים והדגלים. סיניור לאזאר סקר בתנאה את הקישוטים. בעיניו היה לבדים אלה איזה חוסן נוטה חסד, ולפנסים הדולקים — הבעת יראת הרוממות והודיה לשולטן ירום הודו אשר בצלו יחסו יהודי העיר הזאת ללא עול מלכויות, מאז הוקאו לכאן מגורשים ונרדפים מארצות הנוצרים. מקסטיליה ומפורטוגל, מאראגון ומאיטליה, מפולין ומאשכנז.

משראה אמין את סיניור לאזאר, מיהר לרדת מרום סולמו, גירש את הילדים, מבוש מהארת־פניו וכמכפר עליה, והרים ידו אל מצחו לברכה.

— האם כבר באו? שאל הזקן.

— כולם שם „ביים“, אלופי — ענה אמין ביראת־כבוד.

הזקן נכנס, נוקש במקלו בעל גולת הכסף באבני החצר, והחל לעלות במדרגות הבית במתינות. החום הנעים של האת המבוערת ושיחת האנשים היושבים סביבה קידמוהו, הוא בירך את קהל הפקידים שקמו לקראתו בעברו על פניהם, הרים את מסך הדלת הכבד, נכנס לחדר הרב, ויברך בקול רם: „בואינאס טאדריס“ (ערבא טבא).

— „בואינה סאלוד אי ב'ידה“ (בריאות טובה וחיים) — ענו שלושת הרבנים שישבו כבוד בכסאותיהם הרמים בקצה האולם מול הדלת, וכן עשו גם כמה מן הגבירים היושבים ראשונה על ידם.

הברכה נאמרה באדיבות, אך סיניור לאזאר חש כעין רוגו על פני המסוכים — כאילו נחבאה סערה בבואו, ואומרת להתפרץ ממחבואה בכל רגע.

— מחכים אנו לחסדו, פתח הרב.

— „מהילה“, אמר סיניור לאזאר, התעכבתי בגרוטה ולא השתי בזמן שעבר.

— צר מאד, ובקולו של הרב עוד רטט רוגו מתאפק. לו הקדים חסדו לבוא, כי אז

שמעו אֶזניו דבורים שלא פללתי כי יאמרו. פני הישיש היו חיורים בדברו.

כמה מהנאספים השפילו עיניהם אל שטיח החדר הגדול. בדממת המבוכה נשמע טקטוק

האורלוגין הגדול שעל הקיר, שנראה כחפץ להקדים ולספר בלשונו את אשר קרה.

— איל סיניור פריזידינטי אומר למסור לרשות את פנקסי משלמי מס החרג' ולחודיע

לפחה כי מעתה לא תגבה הקהלה עוד את המס. כנהוג מאז ומקדם.

הנשיא, אדם צנום ולבוש הדר, נע בכסאו, ידו אוזחת בשרשרת הזהב הדקה שעל

אפודתו, ופלט בתקיפות, אך באדיבות יתרה:

— הן אומר אני לשחרר על ידי כך את הקהלה ממעמסה גדולה, הקהל אינו משלם, והחוב הצטבר למעלה ראש. עד מתי נשא הגבירים במעמסה זו ?

— ולכן אומר חסדו למסור את הפנקסים לרשות, כדי שהיא תגבה ישר מהעם, חסדו אומר „להסגיר את צאני לידי אומות העולם“, הרים הרב את קולו.

— הן מוכן אנכי לקרבן, ענה סיניור משה, נכון אני לשלם את החוב כולו מכיסי, בתנאי, כמובן, שהקהילה תשוחרר מהגביה בעתיד.

— הקרבן אינו קרבן, כי על כן אומר חסדו לשלם ב„בקיריס“ שהצטברו בבית גניו, אותה מטבע שהרשות מעבירה עתה מן השוק... כל עוד אני בארצות החיים היה לא תהיה... לא אתן, צעק הרב, למלא את בתי הכלא של התוגרמים בעניים מבני עמי.

פני המסובים חורו. הם חששו לתרוננו של סיניור משה ולריב כי יפרוץ. קמה המולה קלה, ועתה נשמעו קולות עולים מכורסות הרבנים ופני העיר. הדברים נשמעו בנחת, אך בתוקף, הכל הביטו אל הנשיא שנרתע במקומו ועיניו בערו, אך הוא ענה בקול מתון:

— חסדו תושד חשד חנם. גם ה„בקיריס“ לכסף יחשב, ויש ביכולתי להוציאם מתחת ידי בדרכים אחרות. גם אנו דואגים לעניי עירנו ומספקים כל הימים צרכי תלמוד־תורה וביקור חולים, מלבד קמחא דפסחא ופחמים בחורף ומתן בסתר ותמיכה בקרובינו העניים, אפס גביית המס מעמסה גדולה היא ויש להשתחרר ממנה.

— סיניור משה אינו מתכוון אלא לטובת „הקומוניטה“ (הקהילה) — התערב סיניור לאזאר — הענינים יגיעו, הנה גם הקצבים נושאים ראשם יותר ויותר, אין אימת הסיניור חכם עליהם, ולא אימתנו, זה שנתים שאינם משלמים את המגיע מהם.

— חסדו מכוון על כל בני עירנו, ואף הקצבים נשמעים לו, ומדוע לא יקראם אליו „ויתנם להבין“ ואף יכריחם לשאת בעול.

— כיצד נוכל אנו להתערב בדבר, יאמר סיניור משה, וכל הכוח בידכם הרבנים, הן החותמת בידכם...

— החותמת, החותמת... זה כל הענין, אתם נתתם עיניכם בחותמת, אך דעו כי מאז באו אבותינו מאספניה, מנהיגי הקהילה הזאת הם רבניה ודיניה, וכן יהיה כל עוד אהיה אני בארצות החיים.

סיניור משה משך בשרשרת זהבו ואמר לענות, אך סיניור לאזאר הקדימו:

— מוכן אני לעסוק בקצבים, אשלח לקראם אלי, אשר לחרג' — הוא פנה לנשיא — הן לא „מן הרין“ להכריע בזה מיד, עוד שהות בידנו לעיין בדבר, אין איש כאן רוצה לשלול את החותמת מהרבנים, וסיניור משה הפץ רק להגיד כי האנשים לא ישמעו לנו כל עוד לא ידעו כי עיני הקהילה נחתכים גם על ידי הגבירים.

העננים המתקשרים נתפוררו, השיחה נמשכה עתה בעיני הגבילה ובפרטי הביקור אצל הפחה למחרת, ומי שהיה נכנס באותה שעה לא היה מבחין כי זה עתה ניטשה כאן מערכה בין שני מחנות, השומרים במאבקם הממושך על מידה רבה של אדיבות ונימוס בשבתם שבת אחים בכורסותיהם.

ג.

כשיצאו האנשים מבית הרב אפפס קור הלילה ורוח הוארדאר עוד הוסיף לנשב, דוקר בבשר החי ומלהיב את הפנס בידי אמין שהלך לפניהם להאיר דרך.

סיניור לאזאר נפרד מהחבורה כי ביתו קרוב היה, ברחוב תלמוד־תורה. על אף עשירותו לא נפתה לבנות לו חוליה מחוץ לעיר, לעבר הקאמפאניאס, כאשר החלו עושים כמה מבני העיר מאז הרסו את חומותיה, ביתיהמדות שלו התנשא בקרבת שוק־היהודים כמצל על שאר הבתים אף כי נבדל מהם בגנו הגדול המוקף חומה גבוהה.

הנה נראתה זו לעיני סיניור לאזאר, מתרוממת באפלה, שותקת כמבצר נעזב וככל שהתקרב אליה חש הזקן כי בטחוננו עוזבו. לבו נתרכך לזכר יויופו ואשתו אַסטריאַה, חשוכת הבנים, זו „הנשמה הקדושה“, כאשר יקרא לה בלבו. המהלכת כל הימים בחדרי הבית חסרת־ישע ועגומה. דרשו ברופאים ותקנה לא היתה לה, ואשתו ריקולה מצאה לה תואנה להתעמר בה

בקנאתה לבנה, וזה, מעורו כרוך היה אחרי אמו ולא ידע לבו. אכן אין נחת, חשב סיניור לאזאר. בורח הוא מפני דאגות הבית למצוא נחמה בעסקי ציבור, אך גם כאן מוצא הוא ריב ומדון, ותאות השלטון של סיניור משה לא תדע שבעה. אל נכון, לא טוב הדבר שהנשיא אומר לעשות לעניי העיר במסרו את הפנקסים לתורכים, והסיניור חכם צדק, אך מאידך גיסא על הרבנים לותר לגבירים בעניני החותמת, לטובת עניני הכלל...

הסימטה היתה שוממה ושרויה באפלה ופנסה היחידי כבוי. בודאי הוצא נרו גם הלילה על ידי אלה הבריונים האורבים בלילות לעוברים ושבים. הוא לא חשש מפני אלה, כי על כן ידע שכל בני העיר כבדוהו כבוד גדול, ואף הבריונים אשר לא יחתו מפני כל יביטו אליו ביראת כבוד ויפרסו לו שלום.

סיניור לאזאר הוציא מכיסו את מפתח שער החצר ופתחו בחריקה עמומה, אחר סגרו מבפנים, הרים את בריה הברזל הכבד, הניחו לכל רוחב הדלתות, ויפנה אל מדרגות השיש. צאלי הגן נעו חרש, והבית עמד דומם ואפל אך כמיחל לאדונו. רק בקומה האמצעית, בחדרם של יוזיפו ואַסטריאַה נראה אור חיוור. הזקן גאנת ויפתח את דלת המסדרון, גם פה דלקה עששית נפט קטנה, ואפרים המשרת הזקן נמנם על הכסא, מחכה לשוב אדוניו. סיניור לאזאר התרעם עליו כדרכו תמיד על אשר יחכה כך, והמשרת גימגם מתוך תנומה בקחתו מידו את המקל ובעזרו לו לפשוט מעילו. אחר לקח את המנורה להאיר הדרך לפני אדוניו במדרגות הבית עד הקומה השלישית, בירכו בלילה טוב, וירד אל הקומה התחתונה.

ד.

סיניור לאזאר התעורר לקול שירה נרגשת שבקע כממעמקים — מתחת לרצפה, מחדרם של יוזיפו ואַסטריאַה. קולה של זו היה עגום ומושך את הלב, משתפך ברומנסה נושנה.

יושבה לה המלכה

יושבה על מפתנה

חבלי לידה חבליה

לא תוכל שאת אותם...

סיניור לאזאר ביקש בלבו כי יחדל הקול, דברי השיר לא חדרו מבעד לתקרה אך הזקן ידעם וידעתם גם ריקולה אשתו. השיר יספר על המלכה כי כרעה ללדת ועל אם המלך הקנאית המדברת על לבה ללכת בית אמה וללדת שם. המלכה שומעת בקול חמותה והולכת. בא המלך לביתו ואמו תספר לו כי אשתו עזבתהו ותשוב לבית הורתה, ובלכתה קיללה את אישה קללה נמרצת. חמת המלך בערה וילך להמית את אשת חיקו וחותרתו יוצאת לקראתו ומבשרת לו כי נולד לו בן זכר, אבל המלך מקלל בתרובו את הוולדת ואת בנו ואומר להוציא את זממו לפועל. אז יפתח הרך הנולד את פיו ויטען לאמו ויספר לאביו את כל אשר התענתה המלכה תחת יד חמותה, אך גמר הילד את דבריו ולב המלך נהפך וכל זעמו יורד על ראש הורתו... כך תשפוך אַסטריאַה את רחשי לבבה ותהגה את יסוריה, וכך תחפלה לפרי בטן, לבן זכר, אשר יגן על נפשה מפני חמותה.

— השמעת, הנה היא „פותחת גרונה“ לגדפני ולהעליל עלי — תתמרמר ריקולה, — לתומה תשיר, כקדושה ממש, „סאנטה מאריה“, כך היא יודעת להצית להלהבה מבלי שירגישו בה... — למה תחשבי רעה, הן רק את מרי נפשה תשפוך המסכנה.

— יוזיפו, בני יחידי, עליו תשתוחח נפשי, ועל גורלו המר להשאר עץ יבש עלי אדמות.

— אולי ירחם „זה אשר אין לשאת את שמו“ ואת לחנם מתעמרת בהם. הן יוזיפו יאהבנה בכל לבו.

— אהבה... היא עיורה עיניו בכשופיה והם שגרמו שלא ישמע לי... הן יעדתי לו את דודון, עלמה נאה, מאור ממש, אך באה זו ב„איג'יוס“ ונפשו חשקה בה, ואנו הכנסנו לבתינו „נחש בלויית כלי זמר“, ואתם כולכם לצדה, כולכם קמתם עלי. ריקולה לא חיכתה למענה ותצא את החדר.

יזמו של סיניור לאזאר חשך בעדו. הוא מיהר ליטול ידיו מ„ליבריק“ הנחושת שעל יד

מטתו וילבש בגדיו. בחדר האוכל הגישה אַסטריאַה את קהוה השחרית השחורה ועגמימות בעיניה. היא לא דיברה דבר וחצי־דבר ויזויפו הביט אחריה ואל הליכותיה בלב גבוך. אכן יפה היתה אַסטריאַה, ותנועותיה בהגישה את הקהוה היו מלאות חן, „המומי“ הצבעוני הוסיף מן האביב ללחיה הפורחות והג'ובה? הידקה את גוה הגמיש, וסיניור לאזאר הבין לנפש בנו. הזקן ניסה בלי הצלחה להגיד כמה מלי בדיחות להפיג את צער כלתו ולהביע לה את אשר ירחש לבו, הוא סיים גמיעת הקהוה, לקח את הקוראג'י ויצא בצעדים מדודים לבית הכנסת.

ה.

כשבא הזקן לגרוטה היה היום גדול והוא מצא את חן מנואיל מחכה לו.
— הנני מחודדה על חטאי, אמר חן מנואיל, בתשעה באב התיחדתי מאחורי גן „בישג'ינאר“ ואמרתי לסעוד את לבי באין רואה. חשבתי, שם הרחק מן העיר לא תשורני עין, אולם אך פרסתי לחמי והנה צץ לו יהודי כמתחת לאדמה ושואלני בלגלוג לשלומי... יהודי צץ מתוך ככר לחם... ועתה מחכה אני ליהודי בלא פת שחרית, וחסדו מאחר לבוא.
בת צחוק טובה עלתה בפני סיניור לאזאר והוא שכח רגזו, ואף יזויפו צחק לדברי האיש שנהג דרך חירות בגברי העיר. חן מנואיל היה מעין לץ החצר של משפחת גבירים אחת והוא סמוך על שולחנם ומשעשעם בתעלוליו ובחידודיו, אך הוא שימש לפעמים מרצונו גם שאר גבירים לעתות שמחה, והכל נהנו מתעלוליו וישמחו לקראתו.
— איזו „טראמונטאנה“ הטילה אותך לאשטירה בשעה מוקדמת זו?
— הבטחתי ליאקו סלים לטור הנה בשניה כדי להזמין את חסדו להערב. אסיפה חשובה תהיה זו.

— חייך מנואיל שתגיד לי, האינך זומם איזה תעלול חדש כזה שבקיץ העבר?
— תעלול, אומר חסדו, סיניור יוסי היה ראוי לקרנים אלה שבתו נגחתי. בכוונה לא הזמינני לסעודה שערך, כדי להרגיני וללעוג לי. התיחכן שמחה בלא מנואיל? אך אני נקמתי בו.
— ומה הנקמה, שאל יזויפו מתמם.
— האמנם לא תדע, יזויפו? אמר מנואיל בהנאה, והיה כמאמין לבחור, מעמיד פני תם ומתכוון לספר, באותה שעה נכנסו לגרוטה אליעזר גטיניו וחיים פירננדיס.
— בשעה טובה באתם, יגיד סיניור לאזאר, הנה מנואיל אומר לספר לנו את אשר עולל לסיניור יוסי.

— לא מעשה רב הוא, אך אני נקמתי נקמתי... סיניור יוסי ערך סעודה אך ויותר על מזומני. כשנודע לי הדבר בערה כַּאש חמתי. „בבוקר טוב אחד“ הלכתי לכל בני החבורה והזמנתי משמו של סיניור יוסי לסעודה בביתו באותו הערב. כמוכן, כולם באו איש לא נעדר. סיניור יוסי שהתכוון לעלות על משכבו ראה לתמהונו כי כל גבירי העיר נאספים ובאים. רוזיקה הגישה ריבה וקהוה, והאנשים רעבים ומחכים לסעודה אך אינם מעיזים להגיד דבר, וסיניור יוסי תמה וחרד וגם הוא לא העיז לשאול לחפצם. עד שהופעתי אני ואז הבין כי מעשה ידי כאן. לקחני לחדר צדדי וביקש ממני סליחה ומחילה ויתחנן לפני שאחלצו מצרה זו. לאחר הבטחות ותחנונים נעניתי לו ואצא אל הרחוב, שילמתי לשומר הלילה שני בישליקים והוא ירה באקדוחו ויצעק: „יאנגי ואר“... ואני צועק אחריו: „שרפה... שרפה...“ מיהרו המוזמנים הרחובה מבוהלים ולשאלת איש מהם עניתי כי השרפה היא ברחוב ביתו של השואל, עד שנתרוקן הבית מכל המוזמנים...

— ולא תזרו עוד? שאל אליעזר גטיניו כשהוא צוחק בכל פה.
— רק מעטים, מאלה שלא הרחיקו לכת ונודע להם כי בהלת שוא היתה. אך אני הקדמתי ועליתי לגזוזטרה הפונה לרחוב והתחלתי לחזור בקולי קולות: „הרחמן... הרחמן... הרחמן...“ סבורים היו שהגיעו לברכת המזון ויחזרו על עקבותיהם.

— כך מנואיל, אמר חיים פירננדיס, אתה קושר ואתה מתיר, אם כן הדבר, שמא תסייע בידנו לקבל מידו של סיניור לאזאר הרבה נפוליאונים בשביל העניים.
— הוא הדבר, סיניור לאזאר — הוסיף אליעזר גטיניו על דברי חברו, פוסק מצחוקו

ופונה לבעל הבית בכובד ראש — כידוע לחסדו, גבר הקור השנה מכל השנים, באנו בדבר פחמים לעניי העיר.

— בעונג, סיניורים, נענה הזקן. „רגליכם תהלכנה תמיד לטובה“, יזויפו, תן לאדונים חמשה עשר נפוליאונים... ואתה, ישראל, פונה לפקידו, הזמן לאורחים קהוה... אך האורחים לא הסתפקו בסכום המוצע, והמשא ומתן החל.

— אך לצון חמד סיניור לאזאר, אמר מנואיל, הוא יוסיף כהנה וכהנה.

משנסתיים המשא ומתן כמו האנשים ללכת לדרכם, ואך יצאו ויקם גם מנואיל.

— בזכות העניים — אמר — ומעשי הטובים, יזכה אלוהים את יזויפו בלזריקו הקטן

ונראה את חסדו בקרוב „קטאדור“!... והוא פנה לצאת. אך הנה חזר, כנמלך בדעתו, כמה פסיעות והוסיף:

— יזויפו, הטיילת פעם עם אסטריצה לצד שבעת השערים?... לו בקולי שמעת והובלת

אותה שמה... רבים המקרים... נכון אני ללוותכם.

— הגם אתה שועה להבלים אלה, מנואיל, הצטחק סיניור לאזאר. לא שבעת השערים שלך

דרושים לנו. שערי אהבה שלום ורעות יספיקו.

— הרי שלושה, סיניור, והן שערי צדקה בינה ותפילה נהירים לחסדו, יעבור נא הזוג

את שבעת השערים מחוץ לעיר, ואז יפתח, בעזרת האל, גם השער השביעי — שער הרחמים...

ג.

כשבכנס סיניור לאזאר לבית יאקו סלים לעת ערב מצא שם את רוב סוהרי חולעי המשי וכמה משולחני העיר, מן האריות שבחבורה, והם מסובים בכורסות חדרי-האורחים וספותיו שהסרו מעליהן מכסות הבד העוטפים אותן בכל ימות החול, החדר היה מואר באור יקרות ששפע ממנורת נפט גדולה התלויה בתקרה ומנרות חלב רבים ומשובחים שדלקו בנברשת על השולחן כביום חג. בעל הבית חרד ממושבו ויקדם את פני הזקן בברכת „ברוך-הבא“ הגיגית כשהוא מדגיש את „הבא“. ומיד נכנסה רחל הבת הבכירה ותגיש לסיניור לאזאר את הקהוה וכן עשתה לאותם המסובים שלא הספיקו לשתות. השיחה על שער הכספים והסתורות, שנפסקה בהכנס סיניור לאזאר, נתחדשה עתה כשהכל מצפים למוצא פיו ולחות דעתו. כך נמשכו הדברים עוד שעה קלה בזרמם השלו. בחוץ יללה רוח צפונית, אך בבית פנימה היה חם ונעים, בין כה וכה נכנס מנואיל והפנים צהלו למראה האיש. בעל הבית קידמו כאורח נכבד ובבת צחוק על שפתיו, ואף האורחים שמחו כשמוח המסובים בסעודה לתבלין שהובא מן המטבח לתבל בו מזונם. חן מנואיל ישב על מקומו מלא חשיבות ופניו רציניים כדרכו.

— בראשונה חששתי לבוא אליך, יאקו — אמר סיניור לאזאר — חשדתי כי אחד

מתעלולי מנואיל כאן.

הלה העמיד פני נעלב והתכונן לענות, אך הקדימו בעל הבית ואמר:

— מנואיל שליח-מצוה היה. מיד ינדע לכם פשר דבר סיניורים. רחל — פנה יאקו לבתו

שאספה את הספלים — הביאי המגש.

האנשים נשאו עיניהם בצפיה של סקרנות פעם אל בעל הבית ופעם אל הדלת. עד מהרה

חזרה רחל ובידה המגש ועליו המון חבילות קטנות שהניחתן לפני אביה על השולחן, אלו היו

חבילות קטיפה קטנות הרקומות אודם מעשה חושב.

— „אנשים טובים“, פתח יעקב סלים, אל נכון תזכרו את החסד שגמלתם עמי לפני

שנתיים, כששטטה רגלי. לא בי היה האשם, אחם ידעתם כי יש עליות וירידות במסחרנו. אז

מכרתי את ביתי ואת כל אשר לי כדי לשלם לכם כאשר השיגה ידי ואתם ויתרתם על שארית

החוב. על זאת אני חייב תודה לכלכם, וביחוד לסיניור לאזאר שהתערב בדברי, אלוהים יאריך

ימי חיתו וישביע לבבו כאשר תבקש נפשו, ויגוב בשיבה טובה...

כאן הפסיק יאקו את דבריו מהתרגשות כשהוא נותן מבט ממושך בזקן שישב קרוב לו

אל השולחן, מתופף עליו קלות באצבעותיו, אחר התאושש והמשיך:

— כידוע לכם, הוטבו העסקים ואלוהים היה בעזרי ומסחרי פרץ. אין אני רוצה שיאמר

כי יאקו סלים „אכל ממונו של מי שהוא“. נכון שויתרתם, אך אני לא ויתרתי, ועוד אז התפללתי בלבי ליום הזה בו אחזיר לאיש איש מכס את כספו. כספכם פקדון הוא בידי... בדבר בעל הבית הוארכו פני המסובים בתמהון ועתה החלו להבין את סוד חבילות הקטיפה הקטנות.

— סיניורים, כאן במגש הפקדון, כל חבילה כאן היא רכוש אחד מכס המותר לו...

רחשילחש נרגש עבר בקהל הנאספים, סיניור לאזאר פנה לבעל הבית:

— משבח אני את המעשה, יעקב, אך אנחנו לא נקבל את הכסף, לא באשמתך בא הדבר, כזאת יקרה במסחרנו. מעשה מסחרי היה כאן והענין נגמר. ומלבד זאת אין לך רשות לחלק כסף זה, כי לא כספך הוא.

— לא כספי?...

— בודאי, כי לרחל בהך הוא, זו הנדוניה שלה.

— בצדק... בצדק... נשמעו קולות רבים.

— מה תשוה הנדוניה, אם יאמר העולם כי אכלתי מכספי אחרים. אשר לרחל, אלוהים

ישלח את ברכתו, יחד עם חתן טוב.

ויעקב סאלים קם על רגליו ויעבור בין הנאספים ומבלי שים לב למחאות האנשים הושיט

לאיש איש מהם את חבילתו ועליה רקום שמו. מעשה ידי רחל.

האנשים היו נרגשים ותמהים ולא ידעו מה יעשו בחבילות, ובהפצרת בעל-הבית פתחו

אותן ומתוכן נוצצו מטבעות זהב והלבינו ה„קונפטיס“.

באותה שעה נכנסה רחל, סמוקת פנים, והיא אוחזת בשתי ידיות מגש הכסף — „הטבלא

די דולסי“ — שבאמצעותה קערת הכסף המלאה ריבת „נאראנגה“¹ וכוסות סדורות סביבה

בחצי גורן עגולה. ומאחורי העלמה נכנסה כמלווה אותה גם דילייסייה² אשת יאקו ופניה נוהרים

רציניים והיא לבושה לכבוד המאורע בקופיה³ לראשה וענק הפנינים על צוארה המכוסה מלמלה.

— די להתקוטט — אמרה כמתלוצצת — עתה המתיקו לכם.

רחל הלכה סבבה על פני המסובים בסדר ישיבתם, בסיניור לאזאר החלה, ואיש איש מהם

מברך „שהכל“ טועם מהריבה ולוגם מהמים, והכל מרעיפים תוך כדי כך את ברכותיהם בהעיפם

מבטיהם ליאקו ולדילייסייה כאחת:

— הלואי וילך הכל למישרים מעתה והלאה.

— אמן רבון העולם, וכל טוב לכם, תענה האשה ופניה קורנים מאושר מתאפק.

הגיע תורו של חן מנואיל והכל ציפו לאמרי פיו. מוכנים לצחק להלצתו.

— במה אברכך? ... את כל אשר רגילה לברך דודתי וכהנה וכהנה. והעיקר חתן נאה

לרחליקת. הן היתה לעלמה, אף כי רק תמול שלשום נשאתיה על ברכי ודגדגתיה בבטנה.

רחל הסמיקה עד קצות אזניה. אך אין מדקדקים עם מנואיל והכל צחקו. קמה המולה

קלה של שמחה. היה מי שנשבע לבני שיחתו כי הוא נישח את דבר האספה, עד שקם חברו

יישבע כי הוא חש עוד לפני שנתים שיאקו סלים יעשה את מעשהו הרב אם רק יתאווש

ויעשה חיל.

סיניור לאזאר קם וכמו נתן את האות לאחרים, והכל עמדו מצפים לצאתו, ובלכתו ונפרדו

גם הם מבעלי הבית. חן מנואיל גלוה לסיניור לאזאר.

— כה יחיה חסדו שיתנני ללוותו כברת דרך, אמר חן מנואיל.

— ברצון, בודאי נדדה שנתך, מנואיל, ונפשך חשקה במעט „מואביט“.

— אכן דבר לי אל חסדו, אך יבטיחני נא תחילה כי לא יתרגש.

— מבטיח אני מנואיל, יאמר הזקן מתוך פיזור נפש. סבור היה כי הלצה בפני האיש.

— בבואי לבית סלים פגשתי ביוזיפו בשער הבית. הוא בא לראות פניו, אך אני החזרתיו

ולא נתתיו לבוא אל הבית.

— לחפשיני... והזקן עמד מלכת ויבט אל בן שיחו בחרדת מה. לבו לא ניבא לו טובות.

— אַסטריאה... הפליט מנואיל.

1 מין פרי קטן מן ההדרים. 2 כיסוי ראש מיוחד לנשי סלוניקי לפני שני דורות.

3 שיחה בסלת.

— ומה אַסטריאה? ..

— היא יצאה אחרי הצהריים לביקור לבית אמה ולא חזרה הביתה.

סיניור לאזאר נשען עמוקות על מקלו כשהצי גופו שח לארץ.

— אשר יגורתי בא. אכן הגדישה ריקולה את הסאה, מקנאתה לבנה. מימי ילדותו רצתה שיהיה כרוך אחרי „הסאי“¹ שלה. והיא חושבת כי כך יהיה לעולמים, ומה יגידו עתה הבריות... — אל נא יצטער חסדו, הכל יבוא על מקומו בשלום. אם אינו מתנגד אקח דברים עם אחיה.

— הנת מנואיל, עוד עלי להמלך בדעת. ואולי אסור לסיניור רב לקחת עצה מפיו.

— הסיניור רב רוגז מאד, לאחר הביקור אצל הפחה היום נפלו דברים בינו ובין סיניור משה המתעקש למסור את הספרים לרשות, והסיניור חכם הודיע כי הוא יפנה את כסאו.

— ומנין לך הדבר, מנואיל?

— סיניור דוד ספר לסיניור יצחקוֹג'וֹ ואמנם אספה מחר בביתו של זה, והוא מילא את ידי להגיד את הדבר לחסדו.

— ואתה החרשת עד עכשיו? התרעם סיניור לאזאר.

— לא רציתי להשבית את השמחה בבית יאקו סלים.

הזקן חזר ועמד גוחן על מקלו, כצולל ביגון נפשו, ואחר, כדולה משם את תמצית הדברים, דפק במקלו באבן הרחוב בעוז ויתנשא בכל רום קומתו, צעד צעד אחד קדימה ואחר עמד עמידה מאוישת כשעיניו נוצצות בחשכה:

— אכן, עונש מן השמים הוא, בגלל המחלוקת... אלוהים שת ענשו על ביתי, הן הגדשנו את הסאה עם אותו צדיק, ממש חילוֹל השם — אמר כמהרהר — ופתע הרעים קולו: אך מדוע באה דוקא עלי הרעת?

— כי אלוהים יענוש את הטובים.

— לא, לא טוב אנוכי מהם. אמנם תאות שלטונו של סיניור משה לא תדע שבעה, אך גם אני עזרתי על ידו בלא יודעים אם מעט ואם הרבה... עד אלוהים כי לטובה התכונתי... כנראה — הוסיף האיש שקוע במחשבתו — כי לא טוב המעשה בעיני זה שאין לשאת את שמו... בלא אהבה שלום ורעות ננעלו שערי הרחמים, ומה יועילו צדקה בינה ותפילה...

— אל נא, סיניור לאזאר, אל „יעמיד את העולם על שפמו של עכבר“, עוד לאל ידו לתקן המעונת, אמר מנואיל דברי נחמה.

ז.

העיר סאלוניקי היתה כמרקחה. שיחת הכל היתה החלטת הרב האומר לעזוב את כסא הרבנות בגלל הגבירים ומלחמתם של אלה לחותמת ואיומיהם למסור את פנקסי החראג' לתורכי. הרוגז על גבירי העיר היה גדול. האנשים היו כמיותמים ואובדי עצות, ובשבתות אחרי שנת הצהריים, בבתי הכנסיות פולאי ואראגון וסיציליה ושאר בתי תפילה, הגבירו הדרשנים את קול בכים על „הדור הזה“ החוטא, ששערי גיהנום יפתחו לפניו, העובר על תחום שבת וכליו אתו, ועל זלזול בכבוד חכמים ודיינים. צער ואימה מילאו את לב השומעים ויתערבו בעצב ימי החול הקרבים בפעמי שקיעת-החמה אריכתא הצובטת את הלב. יש ודמעות נוצצו בעינים על גלות השכינה, הכל הבינו לרמזו הדרשנים ויקנאו לכבוד החכמים והדיינים, אף ציפו כי הגבירים יכנעו סוף סוף לסיניור רב, כי אכן נורא הוד מראהו, כמלאך אלוהים, ואיכה יעיוזו להמרות את פיו, הן לטובת צאן מרעיותו כל מעשיו, הכל ידעו כי גדולה התכונה ורבו האספות בבתי הגבירים ובגרוטאס. כן נודע כי על כולן מנצח סיניור לאזאר הטוב והחביב, המופיע כדרכו כמלאך שלום, הוא המתווך בין החכם ובין סיניור משה, מתרוצץ מהכא להתם ומתתם לתכא, אך עד עתה העלה חרס בידו. שני הצדדים מתעקשים ודבריו לא נשאו פרי.

הגרוטה של סיניור לאזאר היתה בימים אלה מלאה אנשים ודיבור נרגש. מכאן יצאו המשלחות ולכאן חזרו, והאנשים ספרו כי זנח סיניור לאזאר את עסקיו ועוסק בענין השלום יומם ולילה.

בין הבאים יום יום לגרוטה היה גם חן מנואיל. הוא היה נכנס, ממתיק סוד עם סיניור

1 שובל צבעוני לשמלת אשה.

לאזאר או עם י'וויפו והולך לדרכו או יושב ומצפה עד שיתפנו האנשים מדינוניהם. כביכול, שכח באותם הימים את הלצותיו ואף האנשים, כביכול, שכחוהו.

סיניור לאזאר היה נרגש אך פניו ועיניו קרנו. הוא הרגיש כי בידו נתון פתיל משי סמוי וחזק, פתיל חיה של קהילה זו העתיקה, ותוא שוזרו כאשר שורזהו אנשים אחרים המושיטים לו ידיהם מעבר לדורות שחלפו. הלילה לו מהנית הפתיל מידו... לא, כי שנים הם החוטים, הפתיל הגדול הוא פתיל הדורות, ואחר דק וצנוע ויקר — פתיל חיו של י'וויפו בנו יחידו ושל אסטריאה כלתו, שאף הוא נשזר בידי אבותיו מאז, פה בעיר זו, בגרוטה זו, ועוד קודם לכן בערפלי הימים. והוא, סיניור לאזאר, שוזר את שגי החוטים זה בזה בנאמנות ובדאגה, וידו לא תיעף, אסור לה שתיעף, כי אין אחר אשר יעשה את המלאכה, והמלאכה קשה כאילו מן השמים מעכבים, אך אין סיניור לאזאר מתיאש, כי על כן „גדול ורחמן“ רבון העולם, זה אשר אין לשאת את שמו. מרגיש הוא כי בכוח אהבתו הגדולה לבנו ולקהילה זו הגדולה לאלוהים הוא יביא את השלום והרעות. אמנם הרב עומד על דעתו וכן גם סיניור משה, אסטריאה עומדת במריה ולא תאבה לשוב לבית המותה, אך לוחץ הוא עליהם ולא ייעף. עוסק הוא במשלחות בעניני הכלל ובעת ובעת אחת הוא נושא ונותן עם אחי אסטריאה, באמצעות אחד מידידיו. אף אחי כלתו בשלהם — על י'וויפו לפרוש מבית אמו ולקחת בית לעצמו, ודוקא בקאמפאניאס, הרחק מהעיר ושאוונה, הרחק מבית אמו. דא עקא כי כאשר ידברו על לב ריקולה באותו דבר היא בוערת כאש הפוגריו' זו האדומה אשר יבעיר צועני כשבת בבוקר בעבור פרוסת לחם, אכן אש אוכלה מכל עבר והוא סיניור לאזאר בתוך... וקשה מכולם אשה של אשתו...

ח.

אולם באשר לא הועיל סיניור לאזאר ושלוחיו, שם האירה ההצלחה פניה לחן מנואיל. בעצה אחת עם י'וויפו החל חן מנואיל לבוא בדברים עם אחי אסטריאה. י'וויפו זה החרד תמיד מפני אמו כאלו לבש רוח גבורה אחרי שאסטריאה עזבה את ביתו. נזכר בדברי אביו פעם בערב בדרכם מהגרוטה, והוא שאל את לבבו והכין כי בלי אסטריאה חיו אינם חיים, ריקולה חשה בדבר, ויותר מכן ראתה בצער בנה, והיא התהלכה עתה מדוכאה ומנוצחת, סוף סוף נמצאה הפשרה — אסטריאה תחזור לביתה ובעוד שנה כעת חיה יקים לה י'וויפו בית נאה בקאמפאניסי על שפת הים. ובינתים תעלה אסטריאה לשבעת השערים עם י'וויפו... זוהי היתה דרישתו של חן מנואיל, ואחיה דכרו על לב האשה ותאות.

ט.

מנואיל יעד את יום שני בשבת לעליה לשבעת השערים. רצוי שההליכה לשם תהיה „ביום ספר“, אמר לי'וויפו.

מבעוד בוקר יצאה אסטריאה בלית אמה וחמותה, י'וויפו ומנואיל. אליהם נלוו גם אפרים המשרת הזקן. הם עלו בעגלה ואפרים עלה על הדוכן עם העגלון. העגלה עשתה דרכה ברחובות היהודים, עברו כמה מרחובות התורכים ויצאו אל מחוץ לשער העיר. ימי כסלו קרים אך בהירים היו, ובעוד הקור חודר עד מוח העצמות נוצצה השמש בחומות העיר ובשלוליות השדות. הסוסים התנהלו לאטם, השדות ערומים היו והעצים עמדו דוממים ויבשים באין כסות. לא יצאה שעה מרובה ומרחוק נראה אקואדוק עתיק יומין והרוס לחצאין. הנוסעים ירדו מהעגלה וקרבו למעברת-המים. עיני אסטריאה נצמדו אל בנין האבן שהעלה אוזב — זו הפעם הראשונה שהיא באה למקום זה. היא ספרה את הקשתות — אכן שבע... עתה הבינה למה יקראו הבריות למקום בשם „שבעת השערים“. בעיני אסטריאה נוצצה דמעה ולבה דפק פתאום מתקוה חדשה, ורגע דימתה כי הנה חשה היא רחש חדש ונפלא, כזה אשר שמעה עליו מפי הנשים המאושרות... החורף היה על הארץ, ואף כי קרני השמש לא הצליחו לחמם את המקום, הם נשקפו במשובה בפלג היבש למחצה מתחת לקשתות, כמבטיחים כי לא רחוק האביב בדרכו הלוך.

היו ימים והם רחוקים ובקשתות למעלה זרמו מים חיים רבים, סמל לשפע שדות ולפריה

ורביה. אך כאז לפני מאות בשנים כן עתה, תכואנה הנה נשים עקרות ובלבן תקוה אחת. עומדות הקשתות בחורבן אך אמונות קדומים של גויים שעברו מן העולם עוד נאחזות בקשתות אלה, באזוב זה. תולה גם אסטריאה בהן את תקות לבה כאשר תלו בהן רבות כמוה, מחנה עצום, זה דורות רבים, את שלטי יעודן.

— על מה עמדתם כנדהמים, אמר חן מנואיל ויורה לאסטריאה ללכת אחריו, והוא גופו התקדם כלפי הקשת הראשונה.

אסטריאה נגררה אחרי מנואיל ברטט נפש ואחרית שתי הנשים ויזויפו המאסף אחריהן. כך עברו בסך מתחת לקשת הראשונה והלכו סבבו וחזרו לשניה ויעברוה גם היא, וממנה נכנסו לשלישית וכך המשיכו עד שהקיפו את שבע הקשתות כולן, כשהנשים הולכות הלך וטפוף על פני האבנים הבודדות לבל תלכלכנה את מנעליהן ברפשו של הפלג, ומרימות בשעת מעשה את הסאיו לבל יטנף גם הוא. פלטה הקפה ראשונה, שבו ויקיפו את הקשתות מחדש, אחת ושתים, אחת ושלוש, עד שבע פעמים.

— בסימן טוב, קרא מנואיל, — משכלתה המלאכה.

— לטובה, „פאטרון דיל מונרו“ (רבון העולם) — אמרה ריקולה.

— „הוא“, יאמר די, התיפחה אמה של אסטריאה.

או זלגו עיני אסטריאה דמעות גדולות וחמות, העולות ממעמקים סמויים, והיא לא ידעה נפשה אם מיגון או מאושר חדש...

חלפו הימים וחוט משיו של סיניור לאזאר מיאן להכנע לידו העקשנית. חש האיש כעין מורא בלבו ומבוכה רבה. דומה היה לו כי משהו עומד נכחו בקצה הפתיל האחר והנעלם במרחק ומותח את שזירתו. אכן נראה היה כי אותו נעלם הרפה לרגע את פתילו של יזויפו, אך בודאי לצון חמד לו בזה, כי הנה נמתח עתה החוט האחר, חוטו של ציבור זה, יותר ויותר, ויודע סיניור לאזאר בלבו כי אין לשזור את זה בלעדי זה. וביום מר ונמהר אחד הפך מורא לבו לזועה, כי הנה הסתבך הפתיל והיה לפקעת דוי, באותו יום אפל, באותו בוקר, אך יצאה השמש על הארץ ותחשך בלבבות, כי הגיעו הבשורות הרעות — שנים מפני העיר ופרנסייה נספו בלילה אחד ממיתה חטופה... העיר המתה, והקול עבר מקצה הג'רשי, ועד רוגוס מזה ואקגי-הרמדגי מזה הגיע. אכן בעוון חבריהם נספו שני הגבירים, וזעם משמים נתך על ראש העדה בגלל חטאיה. ההלויה היתה ברוב עם, כשהרבנים והחונגים¹ הולכים לפני „המצוות“² ומקוננים לאורך כל הדרך מקינות החורבן החודרות כליות ולב, ומעלים דמעות בעיני הנשים שבחלונות הבתים והגוזזטראות. בראש המלוים הלך הסיניור רב, שחוח, ומימינו ומשמאלו שני חבריו לרבנות ואתם כל רבני העדה, דיניה וגביריה, ואחריהם כל העם באלפיו, נרעשים ונפעמים. כשהוכנסו „המצוות“ לתצר „התלמוד-תורה“ מילא העם את החצר עד אפס מקום ורבים עלו בגנות הבתים מסביב, ובחסידי הרב את הנפטרים בקול רועד מבכי, ובדברו על „השרפה אשר שרף ד' בעונותינו הרבים“ געו הכל בבכי מר ונתעוררו הלבבות לתשובה.

לא עברו ימים מספר ונודע כי למחרת ההלויה באו רבני העיר וגביריה לבית הרב ושם פתח סיניור לאזאר וישמיע תוך דומיה כבדה דברים כבושים ומרים, והאנשים שמעו ויכבשו פניהם בקרקע. ועוד נודע, כי באותו מעמד נשמעו דברי מחילה ופיוסים, ואז נמנו וקיבלו כדרישת סיניור לאזאר כי תותמת העדה תיתתך לשנים — מחציתה תישאר בידי הרבנים ומחציתה תימסר לידי גבירי העיר, וסיניור משה חזר בו מדעתו למסור את הפנקסים לרשות. בו בשבוע, לערב שבת, בבוא סיניור לאזאר לביתו לקבלת השבת, מצא את הנשים נרגשות. הבחין בריקולה שהיא כרוכה אחרי אסטריאה לבל תיעף במעשי ידיה, וזו עונה במחאה ואודם פורח בלהייה. אז הבין סיניור לאזאר כי אכן רצה הפעם אלוהים את פעל ידו ונפתחו שערי רחמים ושליחותו נתמלאה — הוא עשה וגם הצליח לשזור את שני חוטי המשי יחדיו. אך הוא כבש את גל השמחה שעלה בחוזהו ושיקעו ביד חזקה במעמקי לבו, כי לבו זה היה נתון לקרבן חטאת העדה.

1 הנמים-עוזרים שעסקם בהלויות, קריאת תהלים וכו'. 2 ארונות הבתים.